

KENDİ KADERİNİ TAYİN HAKKI

Yrd. Doç. Dr. Selami KURAN*

I. Kendi Kaderini Tayin Hakkı Kavramı

1. Tanımı

İngilizce karşılığı self-determination olan Kendi Kaderini Tayin Hakkı kavramını uluslar arası hukukta en çok tartışılan kavramlardan biri olmuştur. Ulusların eşitliği ve kendi kaderlerini serbestçe tayin etme düşüncesine dayanan söz konusu kavram, insanların barış, özgürlük ve güven içinde yaşamalarını sağlayacak bir uluslar arası hukuk prensibi olarak ortaya çıkmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından ortaya atılan bu prensibin anlam ve içeriği tam ve net bir şekilde ifade edilmemiştir¹. Self-determination prensibi 19.yüzyılda gelişen liberal düşüncenin temelini oluşturan özgürlük ve demokrasi kavramı gibi, söz konusu prensip de, farklı dönemlerde, farklı içerik ve anlamlarda tanımlanmıştır. Kendi Kaderini Tayin Etme Prensibi, Birinci Dünya Savaşı dönemlerinde devletlerin kendi iç düzenlerini ilgilendiren bir anlamda, "halkın istediği hükümet şeklini kendisinin tayin ve tespit etmesi ve bir memleketin iç işlerine herhangi bir şekilde müdahale edilmemesi" anlaşılmış ve bu şekilde tanımlanmıştır².

Self-determination prensibinin, 19. yüzyılda ortaya çıkan "Milletler Prensibi" ile bazen aynı anlamda kullanıldığı da olmuştur. İdeal devleti, milli devlet olarak gören ve her ulusun kendine ait bir devletinin olmasını öngören Milletler Prensibi, sosyolojik milliyet esasına dayanmaktadır. Self-determination kavramı, Milletler Prensibini de içine alan daha geniş bir kavramdır. Söz konusu kavram, genel olarak hakların dış müdahale olmaksızın iç ya da dış siyasi statülerini özgürlük içinde tayin etme ve istedikleri siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeyi takip etme hakkı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda kendi kaderini tayin hakkının amacı, halkın kendi siyasi, ekonomik ve sosyal gereksinimlerine göre organize edilmiş bir devlete sahip olmasını sağlamaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeciliğe karşı başlayan hareketin temelinde de halkların kendi kaderlerini serbestçe tayin etme düşünce ve ideali yatmaktadır. Kolonilerin ortadan kalkması ile ulusal devletlerin sayısı günümüze kadar artarak gelmiştir.

2. Uluslar arası Bildirilerde Kendi Kaderini Tayin Hakkı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda ve birçok uluslar arası belgelerde yer alan Kendi Kaderini Tayin Hakkı kavramının tanımı yapılmamıştır. Bu nedenle, söz konusu kavramın uluslar arası hukukun öngördüğü bir hak mı, yoksa bir siyasi ilke veya yalnızca ahlâki - etnik değer taşıyan bir prensip mi olduğu konusu çok tartışmalıdır³. Doktrinde ağırlıklı görüş, Self-determination prensibinin, siyasi bir ilkeyi oluştur-

duğu ve bağlayıcı bir uluslar arası hukuk normu sayılamayacağı yönündedir⁴.

Uluslar arası Adalet Divanı da Self - determination kavramını çeşitli kararlarda tanıırken, söz konusu kavramın uluslar arası hukukta mutlak anlamda emredici bir norm olmadığını, ancak belli şartlarda geçerli olduğunu belirtmiştir⁵.

Self-determination prensibinin, halkın kendi iç siyasi, ekonomik ve sosyal statülerini serbestçe tayin etme hakkını sağladığı genellikle kabul edilmektedir. Bağımsız devlet kurulması konusunda, yalnız sömürgeleikten kurtulma durumunda, Self-determination prensibinin uluslar arası hukukta geçerli sayıldığı görülmektedir. Buna karşın, bir devletten ayrılarak yeni bir devlet kurulması durumunda, devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesi ve dünyanın siyasi ve sosyal gerçekleri göz önünde tutularak self-determination prensibi uygulanmamaktadır.

a) Birleşmiş Milletler Belgeleri

Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın "Amaçlar ve Prensipler" başlıklı birinci bölümünde, Kendi Kaderini Tayin Hakkı'ndan bahisle antlaşmanın amacı tarif edilmektedir. Buna göre, "milletler arasında, milletlerin hak ve eşitliği prensibine ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane ilişkiler geliştirmek ve dünya barışının sağlamaştırılması için elverişli her türlü diğer tedbirleri almak" şeklinde antlaşmanın amacı belirlenmiştir⁶. Yine, antlaşmanın 55.maddesinde milletlerin ekonomik ve refah şartlarını iyileştirmek ve sosyal işbirliğini geliştirmek amacıyla milletlerin hak eşitliği prensibine ve kendi kaderlerini tayin hakkına saygı gösterilmesi öngörülmüştür.

1960 tarihli "Sömürge İdaresi Altındaki Ülkelere ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirisi"nin 2. maddesinde bütün halkların kendi kaderini tayin hakkı olduğu ve bu nedenle siyasi statülerini ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini tayin edebilecekleri yer almaktadır⁷.

16 Kasım 1966'da Birleşmiş milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Milletlerarası Sözleşmesi"nin 1. maddesinin 1. fıkrasında halkların Self-determination hakkına sahip oldukları belirtilmektedir⁸.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 3 Kasım 1950 tarihli "Barış İçin Birleşme Kararı", giriş bölümünde milletler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve evrensel barışı kuvvetlendirmek için self-

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Deniz Kamu Hukuku Anabilim Dalı

¹ Rein Müllerson, International Law, Rights and Politics, LSE/Routledge, London and New York 1994, s.59.

² Seha L. Meray, Devletler Hukukuna Giriş, 1. Cilt, 2. Basım, Ankara 1960, s.117.

³ Antonio Cassese, Self-determination of Peoples, Cambridge University Press 1995, s.3.

⁴ Hurt Hannum, Autonomy Sovereignty and self-determination, Philadelphia 1990, s.38; Hüseyin Pazarci, Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap, Ankara 1990, s.8.

⁵ Nambiya'da Güney Afrika'nın Sürekli Varlığı konusundaki 21.06.1971 tarihli dayanışma görüşü. Batı Sahara konusundaki 16.10.1975 tarihli dayanışma görüşü.

⁶ Birleşmiş Milletler Antlaşması md. 1/2 Türkçe Metin için bkz. Aslan Gündüz, Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler, 2. Bası, İstanbul 1994, s.25.

⁷ Gündüz, s.187.

⁸ Gündüz, s.195; Sözleşme, 115 Devlet tarafından onaylanmıştır. Türkiye Sözleşmeye henüz taraf değildir.

determination ilkesine saygı gösterilmesi gerektiğinin altını çizmektedir⁹.

Ayrıca, 1974 tarihli "Saldırının Tarifine İlişkin BM Genel Kurul Kararı" saldırının (tecavüzün), resmi tanımını yaparken, 7. maddesinde bu tanımın self-determination, özgürlük ve bağımsızlık hakkından zorla mahrum edilen halkların, özellikle sömürge idaresi ve ırkçı rejimler veya yabancı tahakkümün diğer biçimleri altında yaşayan halkların bu hakkına herhangi bir şekilde nakise getirmedeğini açıkça ifade etmektedir¹⁰.

24 Ekim 1970 tarihli "Devletler Arasında Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri" giriş bölümünde self-determination ilkesinin çağdaş milletlerarası hukuka önemli bir katkıda bulunduğu ve bunun etkin bir şekilde uygulanmasının devletlerarasında egemen eşitlik ilkesine saygı esasına dayanan ilişkilerin geliştirilmesi için büyük önemi olduğunu vurgulamaktadır¹¹.

b) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Belgeleri

AGİK, 1975 yılında Arnavutluk dışındaki bütün Avrupa devletleri ile ABD ve Kanada tarafından, devletlerin eşitlik ilkesine göre temsil edildiği bir süreç olarak kuruldu¹². Kurtuluş döneminde Avrupa'da varolan bloklar arası gerginliği azaltmayı ve Avrupa'da güvenliği korumayı amaçlayan AGİK'in temel belgesini "Helsinki Nihai Senedi" oluşturmaktadır. Avrupa'da güvenlik, ekonomi ve insani boyutları koruma ve geliştirmeyi amaçlayan ve self-determination prensibinin de yer aldığı 10 temel ilke Helsinki Nihai Senedi'nde düzenlenmiştir. Senedin 8. Bölümünde katılan devletleri her zaman Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaçlarına ve ilkelerine ve devletlerin toprak bütünlüğü de dahil milletlerarası hukukun ilgili normlarına uygun şekilde hareket ederek, halkların eşit haklarına ve kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri hakkına saygı göstereceklerini, taahhüt etmişlerdir. Helsinki, Senedi bütün ülkelere siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemini serbestçe tayin etme hakkını tanıırken, bu hakkın sınırların dokunulmazlığı ilkesinin çerçevesinde kullanılması gerektiğini açıkça belirtmektedir.

Yine 1990'da Paris'te imzalanan ve Avrupa'da yeni bir Demokrasi Barış ve Birlik döneminin kurulmasını amaçlayan Paris Yasası (Şartı) 7. paragrafında, devletlerin toprak bütünlüklerini konu alan ilkelere uygun olarak, halkların kendi kaderlerini tayin hakkına sahip olduklarını teyit etmektedir¹³.

II. İnsan Hakları Kavramı

1. Tanımı

İnsan Hakları Kavramı, kapsamı ve gelişimi ile tarih içinde ve değişik ülkelerde farklılıklar göstermesine rağmen, artık günümüzde evrensel bir boyut kazanmıştır.

Genel olarak insan hakları kavramı, insan olmak sıfatı ile diline, dinine, ırkına, milletine, sosyal statüsüne ve cinsiyetine bakılmaksızın sahip olduğu temel hak ve özgürlükler olarak tanımlanmaktadır. İnsan hakları kapsamında temel olarak, yaşama

hakkı, kişi özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü, adil yargılama hakkı, konut dokunulmazlığı, haberleşme özgürlüğü, seyahat özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükler yer almaktadır.

İnsan hakları kavramı ilk kez 18.yüzyılda Amerika ve Avrupa'da oluşan bağımsızlık ve ihtilal hareketleri sonucunda ilan edilen siyasi belgelerde yer almıştır. İngiltere'de Bill Of Rights (1689), Amerika'da Bill Of Rights (1789-1791) ve Fransa'da İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi (1789) İnsan Hakları kavramının tarihi gelişimi ve evrensel boyutlara taşınmasında önemli rol oynamışlardır. Felsefi ve ahlâki yönlerden çok daha eskilere giden insan hakları düşüncesi,, yukarıda belirtilen belgelerle o zamana kadar sınırsız olan devlet gücünü sınırlandırmayı ve insanları baskıdan korumayı amaçlamıştır. İnsanların, sırf insan olmak sıfatıyla sahip oldukları inancı zamanla giderek güçlenen ve tüm insanlığı kaplayan insan hakları kavramını ortaya çıkarmıştır¹⁴.

Bugün artık bu kavram, bütün çağdaş demokratik rejimlerin temeli haline gelmiştir. Uzun bir süre sadece ulusal belgelerde tanınan insan hakları kavramı, özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra "İnsan haklarına dayanan yeni bir dünya ve ortak hukuk düzeni" kurabilme düşüncesiyle uluslar arası boyutlara taşınmıştır¹⁵. İnsanlığa büyük acılar yaşatan savaşları önlemenin ve gelecekte dünya barışını sağlam temeller üzerine oturabilmenin en önemli şartlarından biri olarak, insan haklarının uluslararası bir koruma mekanizmasına kavuşturulması düşüncesi dünya kamuoyunda yaygın hale gelmiştir. Böylece, insan hakları konusu artık, ulusal sınırları aşarak uluslararası bir değer sistemi ve aynı zamanda sorunu halinde ortaya çıkmaktadır.

2. İnsan Hakları Belgeleri

Birleşmiş Milletler Antlaşması, insan hakları kavramına yer vermesine rağmen, bu kavramın somut içeriğini açıklamadığı gibi, bu hakları teker teker saymamış ve belirtmemiştir. İnsan haklarını ayrı bir belgede yer almasının sistematik yönden daha uygun olacağı düşüncesinin ağırlık kazanmasıyla 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu'nda "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" kabul ve ilan edilmiştir¹⁶. Bu bildiri insan hakları kavramını uluslararası hukuk düzenine taşıyan ilk belgedir¹⁷. Bildirinin girişinde, bildirinin tüm milletler ve halklar için insan hakları ve temel özgürlükler konusunda bir ortak ükü olduğu belirtilmiştir. Bu bildirgeyi ve insan hakları kavramını geliştiren iki diğer belge "Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" ve "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme" olmuştur. Her iki sözleşme Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde onaylanarak kabul edilmiştir¹⁸.

Birleşmiş Milletler "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" tüm çağdaş demokratik anayasalarda yer alan insan haklarını ve temel özgürlükleri geniş bir

⁹ Gündüz, s.57.

¹⁰ Gündüz, s.64.

¹¹ Gündüz, s.51.

¹² Gündüz, s.543.

¹³ Gündüz, s.556.

¹⁴ S. Batum; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri; İstanbul 1993, s.2.

¹⁵ M. Kapani; İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları; İstanbul, 2. Basım, s.20 vd. Batum, s.26.

¹⁶ Bildiriye karşı oy veren devlet yoktur. Çekimser oy kullanan devletler şunlardır: S.S.C.B., Beyaz Rusya, Ukrayna, Polonya, Çekoslovakya, Yugoslavya, Güney Afrika Birliği ve Suudi Arabistan.

¹⁷ Bildirinin tam metni için bkz. Gündüz, s.181-186.

¹⁸ Sözleşme metni için bkz. Gündüz, s.179-192; Türkiye her iki sözleşmeyi de onaylamamıştır.

biçimde kapsamaktadır. Ancak bildiri birtakım haklar ve özgürlükleri tanımasına rağmen, bunların nasıl bir uygulama ve denetim mekanizması ile korunacağını belirtmemiştir. Bu nedenle, genellikle kabul edilen görüşe göre, bildirinin hukuki yönden bir bağlayıcı niteliği olmadığı ve onu tanıyan devletlere bir zorunlu yükümlülük getirmedeği kabul edilmektedir¹⁹. Devletleri bağlayacak bir yaptırım gücüne sahip olmayan Evrensel Bildiri, birtakım ilkeleri ve değerlerin ideal hak ve özgürlüklerin yer aldığı bir belge niteliğindedir.

Bu sebepten dolayı, insan hakları kavramının gerçek anlamda uluslararası düzeye taşınması ancak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile mümkün olmuştur²⁰. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Konseyi üyesi devletleri tarafından 4 Kasım 1950'de Roma'da imzalanmış ve 3 Eylül 1953'de yürürlüğe girmiştir. Sözleşmede düzenlenen haklar ve hürriyetler her demokratik anayasada yer alması gereken hak ve hürriyetlerdir. Sözleşmede Evrensel Bildiri'de olduğu gibi hak ve özgürlüklerin sadece genel anlamda açıklanmasıyla yetinilmemiş, bunlar mümkün olduğu kadar geniş, açık ve somut bir biçimde tanımlanmış ve sınırları belirtilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin en önemli özelliği, metinde yer alan hak ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak amacıyla getirdiği denetim mekanizmasıdır. Açık ve ayrıntılı kurallar içeren gerçekleştirilmesi zorunlu hak ve özgürlükleri öngören sözleşme, aynı zamanda bu hakları koruyan "Yargısal Organlar" getirmektedir²¹.

III. Kendi Kaderini Tayin Hakkı'nın İnsan Hakları ile İlişkisi

Kendi kaderini tayin hakkının ortaya çıkışında en önemli unsur sömürgecilik uygulamalarına karşı başlatılan felsefi ve siyasi akımlar olmuştur. Askeri, siyasi ve ekonomik nedenlere dayanan sömürgeciliğin özellikle 19. yüzyılın sonlarında Afrika ve Uzak Doğu'da yoğunlaştığı görülmektedir. Batılı devletlerin pazar ekonomileri için ihtiyaç duydukları hammadde temini ve zengin doğal kaynakları nedeniyle birçok Afrika ülkeleri sömürge idaresi altına alınmışlardır. Sömürgecilik hareketi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupalı devletlerle sömürge ülkeleri arasındaki çelişkilerin artması, yeni siyasi ve ekonomik şartların oluşması sonucunu yavaşlatmıştır. Sömürgeci devletler ortaya çıkan yeni şartlarda sömürgeciliği "Manda" ve sonraları "Vesayet" gibi kavramlarla devam ettirmek istemişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge altında bulunan ülkeler büyük ölçüde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır²². Bağımsız bir devlet kurabilmenin ana şartının, sömürge altında bir halkın varlığının kabul edilmesi olduğu görülmektedir. Yalnız sömürgecilikten kurtulmada self-determination prensibinin kabul edildiği, bir devletin kendi ülkesindeki halkların ayrılması yoluyla bir devlet kurulmasında "devletin ülkesinin bütünlüğü ilkesi" nedeniyle söz konusu prensibin işlemediği görülmektedir.

Uluslararası belgelerde halkların kendi kaderini tayin hakkından söz edilmektedir. Ancak, aynı belgelerde halk kavramının tanımı yapılmamıştır.

"Halk" kavramının farklı yerlerde farklı anlamlarda kullanılması nedeniyle objektif genel geçerli bir tanımdan söz etmek zordur. Ancak halk kavramını "aynı nesilden gelen dil ve kültür topluluğu" şeklinde kısaca tanımlamak mümkündür²³.

"Halkların hakları" kavramı gerek doktrinde, gerek uluslararası belgelerde genel olarak, Kendi Kaderini Tayin Hakkı ile birlikte kullanılmaktadır. Self-determination prensibinin ortaya çıkışında ve sömürge halklarının bağımsızlıklarına kavuşmasında genel olarak insan hakları düşüncesi büyük rol oynamıştır. İnsan hakları düşüncesi uluslararası hukukun en önemli prensiplerinden birisi olması nedeniyle, uluslararası hukukun diğer birçok önemli ilke ve normlarını etkilemiştir. İnsanların sırf insan olmak sıfatıyla doğuştan dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez haklara sahip olduklarını ifade eden insan hakları düşüncesi, insanın onuru ile mutlu olabileceği bir hayatı amaçlamaktadır. Bütün ulusların kendi siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe tayin etmesini sağlayan self-determination prensibinin aynı zamanda önemli bir insan hakları normu olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Kendi kaderini tayin hakkı prensibi, insan hakları düşüncesinin evrensel boyutlara ulaşmasıyla, önce sömürge altında yaşayan halkın kendi geleceğini belirleme amacı olarak ortaya çıkmıştır. Sömürgeci devletler yerli halkın elinden sadece kendi kendilerini idare hakkını almamıştı. Aynı zamanda ırk ayırımına dayanan temel insan haklarıyla bağdaşmayan bir rejim uygulamışlardır. Bu nedenle insan hakları düşüncesi self-determination prensibinin ortaya çıkışında en önemli kaynak olmuştur. İnsanların sahip olduğu temel hakların mensubu oldukları halkın genel kimliğiyle, siyasi ve sosyal statüyle yakın ilişkisi vardır. Buna rağmen insan hakları düşüncesi, tek başına kendi kaderini tayin hakkının tanınmasını sağlamaz. Çünkü, kendi kaderini tayin hakkını daha çok siyasi ve hukuki unsurların önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. Bu nedenle, siyasi etkenlerden uzak, yalnızca insan hakları düşüncesine dayanan, kendi kaderini tayin hakkı uygulanmamıştır.

Gerek Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda, gerekse diğer uluslararası belgelerde insan haklarına saygı, dünya barışı ve huzuru için başlıca şart olarak dile getirilmiştir. Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın başlangıç kısmında "insan hakları temel haklardan, kişi onurundan ve değerinden, erkek-ler ve kadınlar için olduğu kadar büyük ve küçük uluslar için de hak eşitliğinden söz edilmektedir. Ulusların hak eşitliği, kendi siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmelerini özgürce tayin edebilmelerini gerektirir. İnsan haklarının, kendi kaderini tayin hakkı prensibi ile yakın ilişkisi Helsinki çalışma sürecinde dile getirilmiştir. 1990 Copenhagen Konferansı'nda sunulan bildiriye göre, her ulus kendi siyasi, sosyal ve ekonomi rejimini, insan hakları standardına uygun olması şartı ile serbestçe tayin edebilir. Bu anlamda, konferansa katılan uluslar, uluslararası insan haklarına bağlı kalarak, kendi siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemlerini seçerek geliştirebileceklerini karşılıklı olarak kabul etmişlerdir.

¹⁹ S. Batum, s.27; M. Kapani, s.27.

²⁰ Sözleşme metni için bkz. Gündüz, s.213-249.

²¹ Bu organlar, İnsan Hakları Komisyonu, İnsan Hakları Mahkemesi ve Bakanlar Komitesi'dir. Türkiye Sözleşmeye taraf olup, fertlerin Komisyona müracaat hakkını ve mahkemenin yetkisini kabul etmiştir.

²² 1955 ve 1965 yılları arasında 67 ülke bağımsızlığını kazanmıştır.

²³ Ayşe Füsün Arsava, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 27. maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara Üniv. Siyasi Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara 1993, s.74.